

JEVANĐELJE PO ŠMUELU AŠU

(Amos Oz: *Juda*, prevela s nemačkog Mirjana V. Popović, Laguna, Beograd, 2016)

Amos Oz je stariji od svoje države. Njegov Izrael, mlada država sa drevnom istorijom, postao je međunarodno priznata zemlja kada je pisac imao osam godina. Nakon viševekovnih progona jevrejskog naroda, koji su kulminirali Holokaustom u antisemitskoj Evropi, gotovo dve hiljade godina dug san o ponovnom osnivanju Erec Izraela konačno se ostvario, a u novu staru domovinu za samo nekoliko godina slile su se stotine hiljada Jevreja iz celog sveta. Pisac koji je rođen i odrastao u Jerusalimu uoči Drugog svetskog rata, i ceo život proveo u Izraelu, i sam je višestruko učestvovao u stvaranju moderne istorije svoje zemlje: i kao vojnik-ratnik, i kao udarnik-socijalista, i kao pisac-hroničar, a potom i kao kritičar-polemikar. Prošavši put od kibucnika do međunarodno priznatog književnika sa mnoštvom literarnih nagrada i počasnih doktorata uglednih svetskih univerziteta, Amos Oz je u svojoj zemlji slavljn kao najveći i najprevođeniji živi pisac modernog Izraela, ali i povremeno žigosan kao izdajnik zbog svojih suviše hrabrih i beskompromisnih stavova o mirnoj podeli Palestine na jevrejski i arapski deo.

Znatan broj Ozovih literarnih i publicističkih dela preveden je na srpski jezik u proteklm decenijama, a zahvaljujući „Laguni“, u kratkom periodu od pet godina objavljena su četiri njegova veoma značajna prozna ostvarenja – lirski roman *Moj Mihael*, koji je mladom Ozu još krajem šezdesetih godina doneo literarni uspeh i međunarodnu slavu, epistolarni roman *Crna kutija*, veličanstvena memoarska proza *Priča o ljubavi i tami* i najnoviji roman *Juda*. U svojoj prozi Oz se bavi savremenom izraelskom istorijom, ne birajući da piše o velikanima bogate i tragične povesti Izraela već o sudbini malog čoveka, svih tih prognanih i nesrećnih ljudi, ali i zanesenjaka i sanjara koji su pohrlili iz celog sveta opijeni cionističkim idejama i slikama o teškom, ali smislenom i srećnom životu u Izraelu, da bi njihovi potomci odrastali u predgrađima Jerusalima i drugim na brzinu naseljenim gradovima, sazrevali i obrazovali se u kibucima ili novootvorenim univerzitetima, da bi se borili, stradali i umirali u novim ratovima za parče zemlje koju svaka od zaraćenih strana smatra svojom i svetom. Preciznije, opisujući životne puteve i stranputice svojih junaka, on iznova, ali iz različitih pripovedačkih perspektiva, govori o (ne)mogućnosti suživota Arapa i Jevreja u Palestini, o sveprisutnoj zanesenosti cionizmom i nacionalnim idejama, o opijenosti Izraelaca svojom drevnom istorijom i novim diplomatskim i ratnim uspesima, o njihovoj posvećenosti izgradnji nove države i potpunog predanosti veri, nauci i literaturi, a zapravo – o pogubnom uticaju svih ideoloških zanosa i zabluda na običan svakodnevni porodični život i o usamljenosti svojih junaka u vrtlogu prelomnih trenutaka moderne istorije ove zemlje. Ni u ovom romanu, dakle, nećemo pronaći priče o herojima, a nećemo naći čak ni opise monumentalnog Svetog grada, sredinom XX veka još uvek više drevnog nego modernog, u kojem svaka

ulica i svaki kvart, svaki kamen ili pukotina u stepeniku sadrže istoriju, ili makar legendu, privlačnu i omamljujuću i za pisce i za čitaoce.

Ni u *Judi* autor ne izlazi van pomenutog tematsko-motivskog kruga te su navedeni toposi njegove proze i ovde u značajnoj meri prisutni, tako da i u pozadini ove priče osećamo težinu velikih istorijskih promena koje melju pojedinca. Međutim, u poređenju sa prethodnim autorovim romanima, u kompoziciono-narativnoj strukturi *Jude* postoje određene novine koje se manifestuju u upotrebi pripovednih tehnika netipičnih za Oza. Naime, nekoliko poglavlja ovog romana čine izvodi iz istorijske studije glavnog protagonista u kojoj se govori o odnosu jevrejske pisane tradicije prema figuri Isusa Hrista, tako da uporedo sa osnovnom fabulativnom niti romana pratimo kako nastaje i razvija se ova studija, koja uistinu ne opterećuje tekst naučnim diskursom već je pre povod za razgovor i diskusiju protagonista. Tako se u ovom romanu smenjuje više vremenskih i pripovedačkih perspektiva, da bi u jednom poglavlju iznenada oživeo i (pripovedački) glas samog Jude Iskariotskog.

Uprkos nešto složenijem sižejnem postupku, fabula ovog romana zapravo je više nego jednostavna. Šmuela Aša, glavnog protagonistu, upoznajemo kao dvadesetpetogodišnjeg mladića, darovitog studenta hebrejstike, u trenutku kada se potpuno osamljuje nakon što ga je napustila dugogodišnja devojka i nakon što je prekinuo veze sa nekolicinom jerusalimskih prijatelja, zapravo samo poznanika iz intelektualno jalovog socijalističkog kružoka kojem je pripadao. Istovremeno, ostaje bez novčane podrške roditelja i, potonuvši u melanholiju razočaranog ljubavnika i apatiju naučnika bez prvobitnog entuzijazma i otkrivačke strasti, napušta postdiplomske studije i pisanje provokativne i interpretativno podsticajne teze o Isusu u očima Jevreja. Igrom slučaja, preko oglasa saznaje za neobičan posao gde se mladiću-samcu, „osećajnom sagovorniku sa istorijskim znanjem“ nudi da u zamenu za smeštaj i veoma skromnu novčanu nadoknadu jednom učenom starcu invalidu pravi društvo u poslepodnevnim časovima.

Iz potrebe da se potpuno osami, Šmuel prihvata posao i odlazi u staru kamenu kuću na samoj periferiji zapadnog Jerusalima, tamo gde počinje pustinja i vide se obronci napuštenog arapskog sela odakle dopire sablasna tišina. U toj kući, koja je i stvarno i simbolično na samom rubu dva sveta – jevrejskog i arapskog – upoznaće njenu vlasnicu Atalju, udovicu starčevog sina, lepu sredovečnu ženu u koju se ubrzo zaljubljuje, ali ga njena odbojnost i hladan poslovni odnos drže na distanci, sve dok ona ne odluči da to prekine i nakratko udovolji svojim željama i nagonima. Uskoro saznaje da je ona kćerka Šealtijela Abrabanela, jednog od najznačajnijih vođa cionističkog pokreta uoči Rata za nezavisnost, koji je kasnije oklevetan kao izdajnik zbog svojih prijateljskih veza sa Arapima i suludo hrabrih stavova o pomirenju dvaju naroda i podeli palestinske zemlje. I to je gotovo sve: u utrobi ove „podrumolike“ kuće, u polumraku sobe-biblioteke sede dvojica usamljenih ljudi i razgovaraju satima. Međutim, za ovu priču to je sasvim dovoljno jer, pokazaće se ubrzo, ovaj narativni okvir poslužio je samo kao nužnost u kompoziciji romana kako bi se postepeno došlo do sukusa ovog dela – razgovora, pisanja i razmišljanja protagonista o Isusu i Judi, ali i o *juda-*ma njihovog vremena, o kleveticima i oklevetanima. Čak je i pomenuti ljubavni zaplet u romanu zapravo od sporedne važnosti, isuviše je jednostavan, pa i prilično predvidljiv, i samo je u funkciji preciznijeg portetisanja glavnog junaka, kako bi se još jasnije istakao najvažniji sloj ovog romana – sloj ideja. Jer, *Juda* je pre svega roman ideja, što je uslovalo i

njegovu u najvećem delu dijalošku formu. Stoga je nužno govoriti prevashodno o likovima i o idejama koje zastupaju jer, sukobljavajući svoje protagoniste, Oz u *Judi* pokreće i polemički dijalog sa svojim savremeniciima i (ne)istomišljenicima, preispitujući istovremeno i sopstveni društveni aktivizam.

Šmuel Aš je sanjar i veliki usamljenik, melanholik „uvećanog srca“ (i „hipertrofije duše“, kako bi Andrić opisao *bolest* melanholika) kod koga se neprestano smenjuju, bez jasnog razloga i povoda, talasi tuge i neodređene mladalačke egzaltacije. On je sav u suprotnostima: po izgledu krupni kosmati neandertalac, ali osetljiv i gotovo ženski nežan mladić „okrnjene muškosti“; sklon je prekomernom brbljanju i dugim raspravama, mada nevoljan da strpljivo sluša druge; obrazovan i talentovan istraživač hebrejske književnosti i istorije, ali nedovoljno istrajan, povremeno čak apatičan; uvek užurban, sa „glavom koja kao da trči ispred tela“, ali sputan astmom i krhkim zdravljem. Kao deklarirani socijalista i ateista, gotovo romantičarski gnevan na postojanje patnje i nepravde na ovom svetu, on je protivnik svakog radikalnog nacionalizma, mada je njegova ideja „humanog socijalizma“, pogotovo u godinama nakon izraelsko-arapskih sukoba, samo utopijsko sanjarenje jednog melanholika.

Šmuelov poslodavac i sagovornik u dugim zimskim noćima je Geršom Vald, krupni visoki starac duge bele kose, nekada snažan čovek a sada invalid, još jedan usamljenik osuđen na tišinu svoje biblioteke, koji retko zadovoljstvo nalazi u neumornom citiranju *Talmuda*, *Tore*, *Starog* i *Novog zaveta*, u beskrajnoj igri rečima i dugim raspravama sa sagovornicima koji za to imaju strpljenja ili su, kao u Šmuelovom slučaju, za to plaćeni. Međutim, ovaj cinični mudrac, nekada vatreni cionista i zagovornik borbe za nezavisnost, sada je rezignirani čovek koji, uprkos tragičnoj pogibiji sina jedinca, bez mržnje i ostrašćenosti sagledava isuviše kompleksnu situaciju viševjekovnih izraelsko-arapskih sukoba. Naučen da se treba čuvati svih onih sa mesijanskim kompleksom, a kojih je u prvoj polovini XX veka bilo previše, i svestan neminovnosti i univerzalnosti zla, ovaj bogoliki mudrac izgovara rečenicu koja najpreciznije objašnjava dijalektiku razvoja mržnje među ovim narodima kroz većitu smenu progonitelja i progonjenih: „Jevrejstvo i hrišćanstvo, pa i islam propovedali su nektar sažaljenja i samilosti samo dok nisu sami stekli okove, moć, mučionice i vešala.“

Kao antipod Geršomu Valdu, bar kada je reč o odnosu prema pitanjima nacije i tradicije, javlja se Šealtijel Abrabanel koji, oživljen kroz pričanja i sećanja kćerke Atalje i starog Valda, postaje jedan od najvažnijih likova u romanu. Kao prijatelj Arapa i dobar poznavalac njihove kulture i običaja, Abrabanel je, iako u vrhu cionističkog pokreta, hrabro i otvoreno zagovarao mirno rešenje sukoba, pa čak i podelu zemlje na arapski i jevrejski deo, što mu je donelo najsureoviju osudu i presudu šire javnosti. Tako je jedan od prvih apostola cionizma postao prvi Juda tog pokreta, osudivši sebe na lagano umiranje u samoizolaciji – u svojoj porodičnoj kući na periferiji Jerusalima. Abrabanel, još jedan utopista i sanjar, smatrao je da su njegove veze sa arapskom kulturom mogle da spreče krvoproliće i dugo tinjajući sukob koji će se pretvoriti u rat. On, međutim, nije bio protiv osnivanja jevrejske države na Bliskom istoku već je bio protiv ideje države uopšte – te „zloćudne zveri“. Ta njegova utopijska vizija o velikim zajednicama bez državnih granica bila je usamljeni glas u predvečerje rata, u godinama kada su se dve susedne nacije uveliko naoružavale. Abrabanel je do poslednjeg trenutka zagovarao dijalog; smatrao je da je suživot Arapa i Jevreja moguć, čak i na toj teritoriji, pa čak i ako bi bio zasnovan na verovatno jedinom zajedničkom imenitelju

– činjenici da su i jedni i drugi bili žrtve evropskog imperijalizma tj. eksploatatorske hrišćanske Evrope i njenog dugovekovnog kolonijalizma. Još jednu veliku istinu, sličnu Valdovoj misli o progonjenima i potlačenima, izgovora Abrabanel: „Glavno zlo je u tome da potlačeni potajno maštaju da postanu ugnjetači svojih ugnjetača. Progonjeni čeznu da postanu progonioci. Robovi žele da postanu robovlasnici.”

Konačno, najzagonetniji lik u ovoj priči punoj usamljenika i rezigniranih ljudi jeste Abrabanelova kćerka Atalja. U poređenju sa Šmuelovom gotovo ženskom osetljivošću, Atalja se doima kao hladna i veoma proračunata osoba, inteligentna i tajnovita. Uprkos tome što je već u srednjim četrdesetim, ona i protiv svoje volje postaje *femme fatale* za mladiće koji su dolazili u njenu kuću da bi za novac pravili društvo njenom svekru Valdu. Prema muškarcima oseća blagi prezir, a prema njihovoj ustreptalosti pred njenom zreloom lepotom čak i sažaljenje. Ako je ikada i postojala, nežnost je kod nje nestala zajedno sa suprugovom pogibijom, tom užasnom i nedostojanstvenom smrću koja je progoni svakog dana. Atalja je, zapravo, potpuno suprotna predstavi o ženi odnosno ulozi koja joj je namenjena ne samo u tradicionalnoj jevrejskoj kulturi već u svim trima monoteističkim Knjigama koje propovedaju podređenost žene muškarcu i njegovim potrebama i nagonima. Ni majka ni supruga ni kćerka, ona nije podređena nikome: ona je poput Lilit iz kabalističkog učenja po kojem je prva žena nastala istovremeno sa Adamom, a ne od njegovog rebra (dakle, jednaka je sa muškarcima), da bi potom napustila raj ne želeći da mu se potčini. Zaista, kao da u Atalji ima nešto od te demonske prirode sukube Lilit koje joj kabalistička tradicija pripisuje: i ona je dominantna u postelji, sama bira partnere i uzima od muškarca onoliko koliko želi i kad želi (baš kao što je Šmuel bio potpuno podređen Atalji i njenim hirovima i željama). Rečju, ona bira umesto da bude izabrana.

Odlučivši da radnju smesti u 1959. godinu, u period kratkotrajnog mira, Oz je želeo da svoje junake sučeli jednu deceniju nakon sticanja nezavisnosti, što je dovoljna distanca da se predstavnici tri različite generacije (Vald, Atalja i Šmuel) kritički osvrnu na ovaj ključni istorijski događaj u modernom Izraelu. Pored toga, on je hteo da pokaže kako se na istoriju izraelsko-arapskih odnosa gleda iz (tro)ugla Jevreja potpuno različitih svetozazora: cioniste Valda, orijentaliste Abrabanela i mladog hristoljubivog ateiste Šmuela. Takođe, Oz u ovom romanu najotvorenije do sada preispituje ulogu Izraela i odgovornost očeva nacije u Ratu za nezavisnost i potonjim sukobima, postavljajući neprijatna pitanja o nužnosti tih sukoba i mnogobrojnih žrtava.

Među mnoštvom intrigantnih pitanja koje Amos Oz, fingirajući Šmuelove zapise iz naučne studije, u ovom romanu otvara ili kroz dijalog svojih protagonista problematizuje svakako je najvažnije pitanje Judinog poljupca: da li je to gest ljubavi ili izdaje? Šmuel smatra da je to uistinu bio gest velike ljubavi apostola prema svom učitelju. Međutim, iako bismo ovoj smeljoj tezi možda mogli prigovoriti da je takav odnos učenika prema „raviju” bio nedopustiv u jevrejskoj tradiciji, svakako se moramo složiti sa Šmuelovom konstatacijom da je taj poljubac kao ugovoreni znak razotkrivanja zapravo bio potpuno suvišan, čak i nelogičan, jer bi i bez njega fariseji lako prepoznali Isusa među njegovim pratiocima, istog onog koji je samo nekoliko dana ranije pred mnoštvom očevidaca prevrtao stolove u hramu i vređao menjače novca.

Prema Šmuelovom tumačenju, naime, Juda nije bio ni izdajnik ni klevetnik već oklevetani apostol, iskreni Isusov sledbenik koji je u svom učitelju video istinskog mesiju. Juda je zaista želeo da Isus bude raspet, ali samo iz jednog razloga – jer je bezrezervno verovao da će na krstu pokazati svoju besmrtnu prirodu. Stoga je Juda učestvovao u pripremi raspeća kako bi se, umesto u zabitim zakucima Galileje koja je vrela raznim jurodivcima i lažnim prorocima koji su sebe smatrali čudotvorcima i mesijama, taj veliki čin spoznaje dogodio u mnogoljudnom Jerusalmu, pred mnogobrojnim svedocima, koji bi potom pali ničice pred Sinom Božjim. Kada je Isus ipak izdahnuo na krstu, nesrećni Juda, inače bogati trgovac kojem trideset srebrnjaka nisu značili ništa, krivi sebe za Isusovu smrt jer ga je, verujući u njegovu besmrtnost, nagovarao da pođe u Jerusalem. Teret krivice i greha koji ga je oterao u samoubistvo kod Jude je postojao, ali ne zbog izdaje Isusa već zbog zablude koja je njegovom učitelju, blagom i punom ljubavi prema ljudima, donela okrutna mučenja, ponižavanja i nedostojanstvenu smrt. Smrt Isusa na krstu, smatra Šmuel, značila je gubitak vere za Judu i samim tim gubitak volje za životom.

U vezi s ovom interpretacijom Judinog čina, važno je reći da ova ideja nije potpuno originalna budući da se i u nedavno pronađenom tekstu, objavljenom pod nazivom *Jevanđelje po Judi*, pisanom na koptskom jeziku najverovatnije u 2. ili 3. veku, tvrdi da je raspeće bio dogovor između Hrista i Jude. Međutim, za razliku od ovog najnovijeg apokrifnog jevanđelja u kojem je Juda predstavljen kao apostol koji je poslužio samo kao puki izvršilac božanskog plana, Šmuleov (Ozov) Juda je svojom voljom uticao da Isus bude razapet, mada to ne čini kao izdajnik već kao najverniji Hristov apostol – dakle, ne kao besramni saučesnik bogoubica, kako je ostao zapamćen u hrišćanskoj tradiciji, već kao sanjar. A sanjar je i mladi i časní Šmuel Aš, jer njegova studija o Hristu i o Judi – studija koja nikad neće biti objavljena – nije odraz potrebe za senzacionalističkom naučnom interpretacijom niti za revizijom religijskih kanona već želje da se sa jevrejskog naroda ukloni viševjekovna stigma bogoubica. Jer, kako kaže mudri Vald (a isto ističe pisac rezignirano u jednom intervjuu), za mnoge hrišćane Juda i Jevrejin su sinonimi, čak se u pojedinim jezicima ove dve reči izgovaraju gotovo identično. Strašna je pomisao da se mržnja prema Jevrejima tako mnogima možda već vekovima nesvesno usađuje već pri prvim egzegezama *Novog zaveta* – već na časovima veronauke.

Juda je zanimljiv, višeslojan i vešto napisan roman ideja čija se provokativnost ne ogleđa samo u odabiru teme i smeloj reinterpetaciji biblijske priče o Judi Iskariotskom već i u hrabrosti da se postave pitanja o odgovornosti raznih očeva nacije i modernih mesija koji na različite načine i iz različitih pobuda zloupotrebljavaju istoriju i mit. Možda će Amos Oz, veliki pisac, intelektualac i pacifista, ovim romanom steći nove neprijatelje, ali to je usud svakoga ko ima hrabrosti da postavi pitanje – da li je izdajnik onaj u kojeg većina upire prstom? „Srećni su sanjari, a proklet je čovek koji otvara oči“, reći će jedan Ozov junak u ovom izvanrednom romanu.